

A Jászkunság történetének forrásai a Német Lovagrend Központi Levéltárában

A kutatók előtt ismert, hogy a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban a Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének viszonylag ép és teljes iratanyaga maradt fenn az 1745 és 1849 közötti időszakból. Az eredetileg Jászberényben, majd 1878-tól Szolnokon őrzött anyaghoz részletes személynév-, tárgy- és helységnévmutatók tartoznak. Ezért talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a redempciótól a világsi fegyverletéelig terjedő korszak iratai könnyebben kutathatók, mint a megyei szervek 1876 után keletkezett fondjai. Országos viszonylatban is az egyik leg-egységesebb feudális kori iratanyagról van szó, amelynek értékét külön emeli a Jászkunság kiváltságolt helyzete és sajátos társadalomszerkezete. A Hármas, Jász-, Nagykun és Kiskun Kerület múltjának feltárása mindig izgalmas kihívást jelentett a történészek számára, hiszen Magyarország jelenlegi területén ehhez hasonló, a nemesi vármegyéktől gyökeresen eltérő viszonyok csak a Hajdú Kerületben alakultak ki. Szakemberek és amatőr kutatók tucatjai foglalkoztak már és foglalkoznak jelenleg is ezzel a témával. Döntő többségük azonban az 1745-ös redempciótól a világsi fegyverletéelig tartó bő száz esztendő történetét kutatja.

A Bach-korszak és a provizórium időszak kiesése indokolt, mivel ez az iratanyag rendkívül hiányosan, úgyszólván szórványosan maradt meg, ami alaposabb kutatásokat nem tesz lehetővé. A kiegyezés után sajnos maguk, az újra hatalmi-közigazgatási pozíciókhoz jutott, nemzeti érzésű tisztviselők pusztították indulatoktól fűtve, vagy selejtezték kellő megfontolás nélkül az iratokat, legkevésbé sem gondolva az utókorra és a tudományos szempontokra.

Ugyancsak gyér az érdeklődés a törökök kiűzése és a redempció között eltelt fél évszázad eseményei iránt is, és ez csak részben indokolható a források értelmezéséhez szükséges latin és német nyelvtudás hiányával. A kutatásokat legalább ennyire gátolja az iratanyag csekély mennyisége. Ennek oka nem annyira az iratpusztulás, hanem inkább a Jászkunság önállóságának elvesztése és hűbérbirtokká válása. A legfontosabb ügyekben ugyanis nem helyben, hanem 1702 és 1731 között a Német Lovagrend mergentheimi központjában, 1732-től 1745-ig pedig a pesti és bécsi invalidus házban döntöttek. Különösen kevés a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban őrzött helyi forrás a Német Lovagrend uralmának időszakából, és a hármas kerületi közgyűlés jegyzőkönyveinek sorozata is csupán az 1732-es évvel, a pesti invalidus ház birtokba jutásával kezdődik meg.

Az anyag hiányosságához jelentősen hozzájárult a kun települések majdnem teljes fokú elnéptelenedése a török hódoltság végére, és a Rákóczi-szabadságharc is, hiszen 1705-ben a Nagy- és Kiskunságot, 1706-ban a Jászságot dúlták a császári seregek, majd egy évre rá Rákóczi rakamazi táborába menekült a Jászkunság lakossága. Bár a szabadságharc után békés viszonyok következtek, mégis csekély, a korszak alaposabb kutatásához elégtelen a Jászkun Kerület iratanyaga. A Német Lovagrend nagymestere megbízottak, prefektusok és provizorok kirendelésével irányította a helyi igazgatást, gyakorolta a felügyeletet és az

ellenőrzést. A jász, a nagykun és a kiskun kapitány hatásköre névlegessé vált, a Hármas Kerület öngazgatása pedig teljesen megszűnt. Nyilvános közigyűlést csak a lovagrend kirendelt előljáróinak engedélyével és jelenlétében tarthattak.

Az új birtokos nagy gondot fordított a terület gazdasági hasznosítására, ezért számos jelentést, részletes felmérést és előzetes kalkulációt készíttetett. Ezek a történeti kutatások szempontjából nélkülözhetetlen források, továbbá a birtokba vett Jászkunság újratelepítésére, a puszták árendálására, a katonák beszállásolására, az adómehtagadásokra és kisebb lázongásokra vonatkozó iratok a XIX. században, a merгентheimi adminisztráció megszűnése után a Német Lovagrend Bécsben létrehozott központi levéltárába kerültek.

Bár az anyag jelentőségével a kerületi hatóságok vezetői is tisztában voltak, hiszen Sári Szabó Sámuel országgyűlési követ már 1802-ben kérvényezte a Jászkun Kerület összeírásainak kiadását, tudományos szempontból Illésy János, az Országos Levéltár kisújszállási származású levéltárnoka használta fel először az iratokat az 1900-as évek elején írt tanulmányaihoz.¹ 1937-ben a Levéltári Közlemények folyóiratban Berlász Jenő ismertette a lovagrendi levéltár magyar vonatkozású fondjait,² majd több évtizedes szünet után, 1971-ben Kaposvári Gyula szolnoki múzeumigazgató végzett feltáró jellegű kutatást Bécsben, az iratanyag legértékesebbnek tartott részeit azonban csak tizenöt évvel később ismertette a Szolnok Megyei Levéltár évkönyvében.³ Ugyancsak az 1970-es évek elején, de több alkalommal és lényegesen hosszabb ideig végzett kutatásokat Bécsben dr. Kiss József, aki kandidátusi disszertációjához gyűjtött adatokat a Német Lovagrend levéltárában. Ez az értekezés *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri fennhatósága idején* címmel 1979-ben megjelent az Akadémiai Kiadó gondozásában, és mindmáig a feudális kori helytörténeti kutatások egyik legfontosabb alpművének számít. A könyv gazdag jegyzetanyaga és a 2001-ben elhunyt tudós kézírásos, kutatói feljegyzései inspirálták e sorok szerzőjét arra, hogy a jászkun vonatkozású lovagrendi iratokról tematikus segédletet készítsen, amelynek segítségével a megadott levéltári jelzetek és foliószámok alapján Magyarországról is másolatokat lehetne rendelni. Ennek felhasználásával ugyanis a hazai kutatók számára használhatóvá válna a lovagrendi levéltár magyar anyaga anélkül, hogy minden esetben személyesen kellene Bécsbe utazni.

2002 szeptemberében a *Collegium Hungaricum* támogatásával mintegy három hetet tölthettem az osztrák fővárosban. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár vezetősége egy esetleges újabb hungarika-pályázat támogatásával nagyobb mennyiségű fénymásolat, illetve mikrofilmfelvétel megrendelését tervezte, amellyel a Jászkun Kerület Szolnokon őrzött iratanyagát jól ki lehetne egészíteni. Az iratfelmérésen és a kutatási segédlet elkészítésén túl saját publikációimhoz is igyekeztem forrásokat gyűjteni, mivel a Jászkunságra vonatkozó és Magyarországon fellelhető vizitációs jelentések és leírások fordítását a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kiadványaiban már korábban közöltem⁴ (1699. évi Pentz-féle

¹ ILLÉSSY, 1900. 247–249.; 1902. 233–248.; 1905. 25–38., 139–157.

² BERLÁSZ, 1937. 74–83.

³ KAPOSVÁRI, 1986. 257–277.

⁴ CSEH, 1995a 213–232.; CSEH, 2002. 195–220.; CSEH, 1995b

összeírás, a II. József-kori katonai felmérés országleírása). Kageneck és Kyau lovagrendi *komturok* jelentései azonban, amelyek az 1700-as évek elejéről való-
ságos földrajzi leírásoknak számítanak, csupán Bécsben maradtak fenn, és
magyarra fordítva újabb, eddig ismeretlen adatokat szolgáltathatnak a helytör-
téneti kutatásokhoz.

Kint tartózkodásom alatt a tervezett felmérő munkát elvégeztem, majd haza-
érkezésem után dr. Kiss József jegyzeteit is felhasználva és pontosítva, iratjegy-
zéket állítottam össze. Az alábbiakban most ezt bocsátom közre, bízva abban,
hogy ezzel a segédlettel a Jászkunság múltjának további feltárásához sikerül hoz-
zájárulnom.

Dr. P. Bernhard Demel úr, a Német Lovagrend Központi Levéltárának
(*Deutsch-Ordens-Zentral Archiv, DOZA*) vezetője a teljes, közel három folyóméter
terjedelmű, magyar vonatkozású anyagot rendelkezésemre bocsátotta és felhívta
figyelmemet a különgyűjteményben őrzött oklevelekre. Fáradtságos munkájáért
ezúton is köszönetemet fejezem ki. Ám attól a leghatározottabban elzárkózott,
hogy a jövőben Magyarországról nagyobb mennyiségű iratanyag másolását rendel-
jük meg. Hasztalanul hivatkoztam a magyar kutatókat egyelőre még meglehetősen
hátráltató anyagi nehézségekre, eltérő ár- és jövedelmi viszonyainkra, dr. P.
Demel, aki egyébként német nyelvterületen az egyháztörténet jeles képviselőjének
számít, szigorúan ragaszkodott a személyes kutatáshoz. Abban az esetben, ha elő-
zetes bejelentés után Magyarországról felkeresik a rendi levéltárat, a kért irata-
nyagot készséggel a kutatók rendelkezésére bocsátja, de a fénymásolást és a
mikrofilmezést még így is csak korlátozott mennyiségben engedélyezi.

A rendi levéltárban nincs fénymásoló gép, ezért szükség esetén dr. P. Demel
úr egy közeli sokszorosító műhelybe viszi át az kijelölt iratokat, és itt készítteti el a
másolatokat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar vonatkozású anyag
mintegy kétharmadát kötetek formájában, összefűzve őrzik, és ez csak mikrofil-
mezés útján másolható. Mivel a filmre vételt a kötetek átszállítása után a nemzeti
levéltárban, a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*-ban végzik, véleményem szerint a kópiák
számának korlátozása nem indokolt. Sőt, a fényképezés számára egyszerűbb fel-
adatot jelent a nagyobb terjedelmű, összefüggő anyag filmre vétele, mint a mikro-
filmkészítés az elszórtan kijelölt, egyes oldalakról. A bankátulás díja és a posta-
költség kisebb mennyiségnél aránytalanul magas, akár a tényleges munkadíj felét is
elérheti. Mindezt természetesen nem neheztelemmel írom le, csupán a magyaror-
szági kutatókat kívánom megóvni a váratlan meglepetésektől. Ugyanakkor javas-
lom, hogy digitális fényképezőgéppel, vagy kamerával érkezzenek a lovagrendi
levéltárba, ám ezek használatához feltétlenül szerezzék be előzetesen dr. P. Demel
hozzájárulását. A nyitvatartási idő korlátozott, a kutatóterem reggel 8 órától 12
óra 30-ig látogatható. A kutatótermi látogatások száma a rendkívül értékes irat-
anyag ellenére bizonyára igen alacsony, hiszen háromhetes bécsi tartózkodásom
alatt rajtam kívül nem fordult meg ott más kutató.

Az ismertetett akadályok miatt teljes irategyüttesek fénymásolása és egész kö-
tetek mikrofilmezése egyelőre nem jöhet szóba, ezért a legfontosabb részekről,
kb. 350 oldalról másolatot, illetve mikrofilmfelvételt készíttettem. A filmrendelés
lebonyolításában jelentős segítséget nyújtott dr. Fazekas István levéltári delegátus,
akinek ezúton is köszönetemet fejezem ki. A lovagrendi levéltárból származó

valamennyi iratmásolat a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban a kutatók számára hozzáférhető: Kageneck lovagrendi *komtur* 1703-as és Kyau *landkomtur* 1714. évi részletes jelentése a Jászkunság településeiről, a szolnoki vár, a Szolnok környéki falvak és Szeged leírása 1700 körül, jelentések 1703-ból a Rákóczi-szabadságharc terjedéséről, az egyházi élet és a jázsági plébániák újjászervezésére vonatkozó iratok 1710–1711-ből, a Jászkunság 1720-ban készült első térképe (színes fénymásolat), I. Lipót 1702. március 22-én kibocsátott, a Jászkunság átadásáról szóló eredeti oklevelének másolata, a puszták árendálásával, a lovagrendi katonaság beszállásával és a lakosság ellenállásával kapcsolatos források az 1710-es és az 1720-as évekből.

Kérésre dr. P. Demel úr a Német Lovagrend és a rendi levéltár történetére vonatkozó publikációkat is rendelkezésemre bocsátotta. Közülük a legfontosabbak P. Klemens Wieser OT., a DOZA egykori vezetőjének írásai: *Das Zentralarchiv des Deutschen Ordens in Wien, Köln–Graz*, 1964. (különlenyomat az *Archivalische Zeitschrift* 60. kötetéből) és a *Die Bedeutung des Zentralarchivs des Deutschen Ordens für die Geschichte Schlesiens und Mährens* (A Német Lovagrend Központi Levéltárának jelentősége Szilézia és Morvaország történetének szempontjából), Würzburg, 1967. A két kötet a történeti adatokon kívül vázlatosan ismerteti a levéltár iratanyagának nagyobb egységeit.

Az említett művekből tudhatjuk meg, hogy a bécsi levéltár közel hétszáz éves múltra tekint vissza, de a legrégebbi itt őrzött oklevelet sokkal korábban, 1193-ban bocsátotta ki VI. Henrik német-római császár. Ám a legértékesebb darabnak az 1435-ben létrejött breszti békeszerződés okmánya számít, amelyet III. Ulászló lengyel király és Kazimir litván nagyfejedelem Paul von Rusdorffal, a Német Lovagrend nagymesterével kötött. 1344-ből származik az első híradás arról, hogy Bécsben, a Német Lovagrend házában külön levéltári helyiséget tartottak fenn, ahol a város polgárai biztos megőrzésre elhelyezhették okmányaikat. A következő tudósítás a levéltárról évszázadokkal később, 1602-ben keletkezett: eszerint bizonyos Hanns Muerer, a jogtudományok doktora és a lovagrend ügyvédje iratait a rend házában adta át megőrzésre. 1678-ban Johann Kaspar von Ampringen nagymester Christoph von Hüneckének, az osztrák rendtartomány *landkomturjának* írta, hogy a Német Házban nincs olyan helyiség, ahol a levéltárat és más fontos iratokat a tűztől és a tolvajoktól meg lehetne óvni, és utasította, hogy – a nagymester (saját) költségére – egy jól őrizhető szobát alakítsanak ki.

Egy fél évszázaddal később, 1726-ban tett jelentés szerint az épületben már volt levéltári szoba, ahol egy vasládában az okleveleket és az iratokat, egy külön szekrényben pedig az egyházi ezüstöket tartották. Noha az iratok száma folytonosan gyarapodott, rendezésükre nem fordítottak gondot. Nem véletlen, hogy egy 1777-ből származó okmány szövegéből már arról értesülhetünk, hogy a nagy rendtelenség miatt képtelenség a keresett családfához szükséges adatokat megtalálni.

A XIX. század elején a rend és a levéltár történetében meghatározó változások következtek be. 1809-ben Napóleon a Rajnai Szövetség országaiban feloszlatta a Német Lovagrendet. Megszűnt a mergentheimi lovagrendi rezidencia, és az itt lévő rendi főlevéltár I. Frigyes württembergi király birtokába jutott. Ekkor vált a bécsi rendház a Német Lovagrend központjává, és ezzel az osztrák rendtarto-

mány levéltárának jelentősége is megnőtt. 1830–1831-ben Anton Victor von Österreich nagymester és I. Vilmos württembergi király megegyezése értelmében az egykori rendi főlevéltár legfontosabb fondjait Bécsbe szállították, ám a terjedelmes iratanyagot évtizedekig ládába csomagolva hagyták, ami lehetetlenné tette a keresést az iratokban. Végül az 1850-es évek elején a nagymester dr. Beda Dudik morva történészt bízta meg az iratok rendezésével. Miután Dudik a feladatot elvállalta, 1852. október 4-én Brünmben keltezett levelében javasolta, hogy Bécsben hozzák létre a Német Lovagrend Központi Levéltárát, és a már ott őrzött anyagot egészítsék ki az Osztrák Császárság államaiban szétszóródott, lovagrendi vonatkozású oklevelek és iratok másolataival.

A neves történész 1854 őszén kezdte meg az évekig tartó iratrendezést havi 100 forintért, és ezalatt folyamatosan szállították az anyagot a Német Lovagrend bécsi központjába. 1853–1856 között a sziléziai Freudenthalból, a dél-tiroli Bozenből (Bolzano) és Sachsenhausenből, Poroszországból (korábban ide menekítették Frankfurt am Mainból az iratokat) érkezett nagyobb mennyiség. 1859-ben Stuttgartból az egykori mergentheimi főlevéltár teljes iratanyaga Bécsbe került. Koblenzből pedig vásárlás útján szereztek jelentősebb mennyiségű iratot. 1909-ben a dél-tiroli, 1912-ben a laibachi (Ijubljana) anyagot, majd 1913–1914-ben a rend plébániáinak iratait vette át a DOZA.

1855-ig az iratokat a jelenlegi kápolna helyiségében őrizték, de ezután fokozatosan újabb és újabb helyiségeket szabadítottak fel a levéltár részére. 1928-ban a földszinti, nedves szobák helyett tíz száraz helyiséget biztosítottak az iratok elhelyezéséhez. Ez elsősorban dr. Vinzent Schindlernek, a levéltár akkori vezetőjének köszönhető, akinek nagyszerű előadása a Danzigban (Gdansk) rendezett levéltáros konferencián jelentős visszhangot váltott ki. Ebben a lovagrendi iratok jelentőségére és az elhelyezés gondjaira hívta fel a figyelmet.

Az 1938-as német *Anschluss* után a náci nem engedélyezték a Német Lovagrend működését, és a rend központi levéltára a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* önálló részlegeként működött tovább. Az anyagot a háború alatt nagyobb károk nem érték, mivel a bombázások és a harcok idején különböző helyeken elrejtve őrizték. Végül 1946-ban visszaszállították a rendházba, ahol dr. P. Kletler levéltáros fáradtságos munkával rendezte az összekeveredett iratokat. A szállítást azonban hozzá nem értő és nem túlságosan lelkiismeretes személyek végezték, így fordulhatott elő, hogy 45 karton irat nyomtalanul elveszett.

Az anyag mindmáig folyamatosan gyarapodik. 1946 óta a Német Lovagrend ausztriai, dél-tiroli, németországi és szlovéniai rendházai a DOZA-nak leadják legértékesebb eredeti irataikat. 1961–1962 telén a tizenkétezer darabos oklevélgyűjteménynek és az 1017 kéziratnak új helyiséget biztosítottak. Azóta a levéltár a bécsi rendház első emeletén nyolc szobát foglal el 2 432,64 négyzetláb alapterületen. Hat szobát 3,70 m magas és 50 cm mélységű faállványzattal borítottak be, és polcain 857 folyóméter iratanyagot helyeztek el 15 cm magas, 29 cm széles és 44 cm mélységű, felhajtható tetejű kartonokban. Ezek az átlagosan 9 kilogrammos, cipős dobozra emlékeztető kartonok pormentes tárolást biztosítanak. A levéltár legértékesebb részét, a tizenkétezer darabból álló oklevélgyűjteményt 87 tűzálló acéldobozban, az 1961–1962-ben berendezett külön szobában, acéláll-

ványokon elhelyezve őrzik. Használatát 25 kötetes regeszta és ehhez tartozó címszókatalógus könnyíti meg.

A rendi levéltár törzsanyaga 44 részlegre (*Abteilung*) és ezeken belül kialakított fondokra tagolódik. A részlegek többnyire egy-egy rendtartomány vagy lovagrendi hűbértartomány igazgatásával kapcsolatosan keletkezett iratokat tartalmaznak (Ausztria, Poroszország, Koblenz, Elzász, Burgundia, Etsch [Adige], Vesztfália, Szászország, Hessen, Mergentheim, Lotharingia stb.). Tartalmuk és jellegük szerint különböző csoportokba sorolták a mergentheimi központi adminisztráció iratait, illetve az ide beérkezett jelentéseket, számadásokat és leveleket. Így aztán rokkantügyi, katonai, pénzügyi, egyházügyi, plébániai stb. részlegeket is kialakítottak.

Számunkra legérdekesebb, a 7., az úgynevezett „Magyar Részleg”, amelyik a lovagrend Magyarországgal kapcsolatos iratait tartalmazza az 1466–1802 közötti időszakból. Az anyag túlnyomó többségét az 1702 és 1732 között keletkezett, jászkunsági vonatkozású iratok teszik ki, de számos forrás a XVI–XVII. századi törökellenes háborúkkal, a Szerémséggel és a csehországi karlswaldi uradalommal kapcsolatos. Ez utóbbi cserelhetőségként került szóba a rosszul jövedelmező jászkunsági hűbértartomány ellenében. Csekély magyar vonatkozású anyag, valószínűleg véletlenszerű összekeveredés miatt, az itáliai birtokokkal kapcsolatos 6., a birodalmi ügyek 21. és a katonai iratok 24. számú részlegébe került, ám ezek jelentősége elhanyagolható.

A magyar részleg 18 doboz iratot foglal magában, amelynek összmenyisége 15 cm-es magasságú dobozokkal számolva 2,70 folyóméter. 12 dobozban könyvszerűen bekötve, hat dobozban pedig kronologikus rendben, évek szerint található az iratok. A fond és állagjegyzéken kívül – ezt Berlász Jenő 1937-ben, majd Kaposvári Gyula 1986-ban levéltár-ismertető tanulmányaikban közölték – más segédlet nem áll a kutatók rendelkezésére. Az anyag rendezettségére sem felel meg a mai követelményeknek, és jelenleg is jórészt abban az állapotban van, ahogyan az 1850-es években dr. Beda Dudik a lovagrendi levéltárat átrendezte. A morva történész az iratok eredeti rendjét összekeveredtségük miatt nem tudta vagy nem akarta helyreállítani, ezért a magyar anyag kétharmadát utólagosan megállapított témakörök szerint csoportosítva könyvszerűen bekötötte. A kötetek gerincén néhol látható, hogy a borításokhoz a könyvkötészeti műhelyben az 1850-es évek elején kiadott hivatalos közlönyöket használták fel.

Sajnos, ez a csoportosítás még hozzávetőleges pontosságot sem tükröz, hiszen ismétlődő iratokat és több példányban készült másolatokat tartalmaz, míg az azonos tárgykörbe tartozó gazdasági, jogi, igazgatási, adóügyi, egyházügyi stb. anyagot különböző dobozokba szétszórva találjuk. A kötetek lapjai számozottak, de az utolsó hat dobozban lévő, csupán időrend szerint összegyűjtött, keletkezési helye és tartalma szerint rendezetlen iratanyagban csak helyenként látható foliószám. A magyar részleghez tartozó fond- és állagjegyzék az egyes irattartó dobozokat I-től XVIII-ig római számokkal, és 155-től 172-ig arab számokkal jelöli. A római számok az anyag dobozokba helyezése előtt a raktári egységeket képező kötetek és iratcsomók jelzetei voltak. 1937-ben Berlász Jenő még ezek szerint ismertette a DOZA iratait. A második világháború után az összekeveredett iratokat újrarendezték, majd az egész anyagot dobozokba rakták. Jelenleg a dobozokon csupán az

„U” jel (Ungarn) és a megfelelő arab szám látható, de a fondjegyzéktől eltérően az eredeti római számozást már nem tüntették fel. Amennyiben több iratcsomót, illetve kötetet tartalmaz egy-egy doboz, akkor azokat alszámokkal jelölik, pl. 172/3. Az iratanyag nyelvezete kb. 70–80%-ban német, 20–30%-a latin. Magyar nyelven írt forrás csak elvétve fordul elő.

Az alább közölt jegyzék a magyar vonatkozású anyagból az általam legfontosabbnak tartott iratokat ismerteti. Háromhetes bécsi tartózkodásom alatt a be-kötött és rendezettebb állapotban lévő iratokat viszonylag részletesen át tudtam nézni, de a XIII. (U. 167.) doboztól kezdve többnyire csak a nagyobb irategységekről és esetenként néhány fontosabbnak vélt forrásról készíthettem feljegyzéseket.

Deutsch-Ordens-Zentral Archiv, Wien, Abteilung Ungarn

I. Band U. 155/1. Kyau *landkomtur* vizitációs jelentései a Jászkun Kerületekről 1714–1719. (1–43. folio.): Az 1714-ben készült jelentés rövid áttekintést ad a Jászkunság földrajzi helyzetéről, településeiről és pusztáiról, de részletes demográfiai és gazdasági adatokat nem tartalmaz. Ugyancsak itt található, ám csak kis terjedelmű az 1719. évi szemle anyaga (3–43. fol.).

U. 155/2. Nagy Ferenc pere a jászberényi magisztrátus ellen 1724. (1–30. fol.): A jászberényi gazda azért emelt vádat az előjárósággal szemben, mert a Lovagrend igényein felül terhelik adóval a lakosságot és a beszedett javak egy részét elikkasztják. A magisztrátus Nagy Ferencet elmarasztalta és a felelősséget burkoltan a lovagrendi inspektorra és adószedőkre hárította.

U. 155/3. A Jászkun Kerületek általános szemléinek leírásai 1703., 1714., 1727. (1–543. fol.): A nagy terjedelmű kötet forrásértéke rendkívül jelentős. Legfontosabb részei: Späth von Zwiefalten leírása Jászberény városáról 1727. (39–46. fol.); Franz Johann Christoph Pentz kamarai prefektus 1699. évi jászkunsági összeírása szöveges leírással együtt (47–72. fol.). A Pentz-összeírás eredeti példánya a Magyar Országos Levéltárban megtalálható! Leírás Szolnok váráról, év nélkül (73. fol.); Leírás Szegedről, év nélkül (74. fol.);⁵ A Szerémség ismertetése, év nélkül (76. fol.); A Pentz-összeírás kiegészítései: Előzetes számítások a Kerületek hasznáról 1700. (80–107. fol.); A Magyar Országos Levéltárban is megvan! Szolnok környéki települések leírása 1700. (114–116. fol.), Kageneck *komtur* jelentései 1703-ból: Összefoglaló általános jelentés a Jászságról, a Nagy-kunságról és a Kiskunságról (118–152. fol.); Halas (Kiskunhalas) népességi és vagyoni összeírása, év nélkül (153–165. fol.); Katonaállítási lajstromok, év nélkül (169–171. fol.); Ehrenfeld kerületi

⁵ Mindkét összeírás 1700 körül keletkezett.

inspektor összesítő jelentése a három kerület lakosságáról és vagyoni állapotáról 1710. (173. fol.); Árendaszámadások a jászkun pusztákról 1710–1721. (175–313. fol.); Jelentések a Szeged városa ellen folytatott dorozsmai határperről 1715–1730. (317–542. fol.).

II. Band U. 156. Kageneck *komtur* naplója és beszámolója a Jászkunokról 1701–1703. (1–588. fol.): Megjegyzés: Szükséges lenne az egész doboz, illetve kötet mikrofilmre vétele! A kerületek megvételével kapcsolatos iratok és levelek 1701–1702. (1–40. fol.); Az Alföld középső és délkeleti részének térképe a Jászkun Kerületekkel 1720. (Ez a Jászkun legrégibbi térképe!);⁶ Kageneck vizitációs jelentése 1703. október 29. (80–97. fol.); A kerületek eladásával kapcsolatos kimutatások helységenként 1701–1702. (111–157. fol.); Kageneck levelei a rebellió (Rákóczi-szabadságharc) terjedéséről és a szegedi rácok kiskunági pusztításairól 1703. (411–490. fol.); Kageneck leírása és jelentése a Jászkun Kerületekről 1703. május 26. (511–539. fol.); Puszták árendálásával kapcsolatos szerződések és egyéb iratok 1702–1703. (554–588. fol.).

III. Band U. 157. Utasítások a Német Lovagrend magyarországi birtokait összeírók részére 1701–1727. (1–520. fol.); Kageneck *komtumak*, Shinorany és Reiswegh Ehrenfeld provizoroknak szóló utasítások 1701–1712. (1–32. fol.); A kerületek jövedelmezőségére vonatkozó számítások 1722–1727. (33–47. fol.); A császári hadsereg ellátása a Jászkun Kerületekben, 1711-ben (47–106. fol.); Széchényi György püspök alapítványával kapcsolatos iratok 1704–1716. (119–149. fol.), Kageneck feljegyzései a kerületi ügyekről 1713. (150–170. fol.); Reinach és Leistner provizorok, Kyau *landkomtur* jelentései 1704–1723. (175–291. fol.); Katonaság beszállásolása Jászberényben, 1722-ben (292–297. fol.), Egri, esztergomi és erdélyi püspöki levéltárakból iratmásolatok a Lovagrend birtokjogával kapcsolatosan 1701–1727. (354–518. fol.).

IV. Band U. 158. Nyomozások és vizsgálódások a Barcaságot illetően. Tárgyalások a kerületek elcseréléséről 1701–1731. (1–606. fol.): Az 1715. évi országgyűlés, majd az 1724 után folytatott tárgyalások iratai az előzményekre, a Jászkun megszerzésére vonatkozó iratmásolatokkal együtt. A birtok ugyanis a gyér népsűrűség és a lakosság ellenállása miatt nem hozott elegendő hasznot a Lovagrend számára. A magas terhek miatt az újratelepítés is csak szórványosan indult meg. A jászkunok a puszták felemelt áren-

⁶ A színes szelvény Magyarország középső részét ábrázolja Budától Temesvárig. A díszes, de meglehetősen pontatlan térkép szerzője ismeretlen.

dája miatt 1719 decemberében a pozsonyi egyházi kongresszuson tiltakoztak. (438–439. fol.); 1728-ban az 5518 magyarországi nádori jobbágyportából csak 67,5 esett a Jászkunszágra (447. fol.).

V. Band

U. 159. A Jászkun Kerületek megvásárlása. Jelentések 1702–1728. (1–727. fol.): Az 1701–1702. évi vásárlással kapcsolatos iratok (1–65. fol.); A Barcaságra és a Jászkunszágra vonatkozó, korábbi oklevelek másolatai; II. András 1212., IV. Béla 1244., I. József 1706., III. Károly 1712. és 1714., Pázmány Péter 1629., Eszterházy Pál nádor 1700. (66–75. fol.); Kyau leveleinek fogalmazványai időrend szerint 1701–1729.; A Széchényi-alapítvánnyal kapcsolatos iratok (571–603. fol.); Másolatok az 1715. évi országgyűlés törvényeiről (701–707. fol.).

VI. Band

U. 160. Közigazgatási levelezések a Jászkun Kerületekben, XV. századi oklevélmásolatok 1702–1733. (1–628. fol.); Kageneck levelezése Reinach és Stein inspektorokkal 1704–1708. (42–66. fol.); Kyau *landkomtur* levelei és a Jászkunszág összeírása 1708–1711. (67–98. fol.); Schlick, Herberstein és Pálffy János generálisok felhívásai Kecskemét és Kőrös [Nagykőrös] lakosságához 1711. (100–105. fol.); Ehrenfeld kerületi inspektor és Kyau *landkomtur* levelei 1712–1716. (110–203. fol.); A Jászkun Kerületek panasza Ferenc Lajoshoz, a Lovagrend nagymesteréhez 1716. augusztus 1. (204–210. fol.); Orczy István főinspektor és Kyau *landkomtur* levelei 1716–1719. (217–248. fol.); Egyéb levelek időrend szerinti sorozatban 1718–1732. (250–628. fol.); Zsigmond-kori oklevelek (1435) másolatai a Lovagrend keszthelyi és salgótarjáni birtokairól (613–627. fol.).

VII. Band

U. 161. Reinach, Ehrenfeld, Shynorany, Orczy, Späth, Hornstein és Imsen lovagrendi tisztek jelentései 1703–1727. (1–564. fol.): Kimutatás a rácok által megölt kiskunszági lakosokról 1703. (28. fol.); Porciók kivetése és katonai beszállásolások 1711–1713. (57–65. fol.); Orczy István főinspektor levelezése 1714–1728. (136–319. fol.); Späth von Zwiefalten helyettes inspektor levelei a szolgáltatásokról 1718–1721. (357–389. fol.); Hornstein levelei 1718–1727. (397–433. fol.); Imsen levelei az adóbevételek fokozásáról 1720–1721. (433–454. fol.); A jászkun települések pecsétlenyomatai 1717–ből (458–463. fol.); A szolgáltatásokkal és pusztabérlésekkel kapcsolatos nyugták többnyire pecsétlenyomatokkal 1711–1718. (464–564. fol.).

VIII. Band

U. 162. Vegyes iratok; szerződések, kötelezvények, egyezségek, javaslatok, jelentések, kölcsönök iratai, levelek másolatai és fogalmazványai 1703–1732. (1–450. fol.): Árendaügylek és szerződések

pecsétekkel 1711-ből (15–31. fol.; A jászkun hatóságok pecsétlenyomatai 1717-ből (35–36. fol.); Jelentés a puszták használatáról és bevételeiről 1723. (75–83. fol.); Javaslat a bevételek fokozásának lehetőségeiről, év nélkül, (101–102. fol.); Zendülés Jászberényben és Jászapátiban 1726-ban, elsősorban Orczy főinspektor jelentései a lázadásról (104–230. fol.); Ferenc Lajos nagymester⁷ és Savoyai Jenő levelezése a Jászkun Kerületek túlzott megterheléséről a hadsereg ellátása által 1720. (45. fascikulus).

- IX. Band U. 163/1. Kyau igazgatási levelezéseinek fogalmazványai 1708–1731. (1–311. fol.). Ezek a levelek és jelentések más kötetekben is megtalálhatók. Kageneck levelei részletesen foglalkoznak az 1702. évi eladás körülményeivel (339–358. fol.); 1703. május 31-én Kageneck a karcagújszállási zavargásokról (359–366. fol.), majd augusztustól októberig a rebellió (Rákóczi-szabadságharc) jászkusi és kiskunsági terjedéséről ír (367–425. fol.); Nagyobb számú levél 1720-ból (442–478. fol.); Kyau levele 1723-ból a nádorhoz (480–481. fol.); Károlyi Sándor levele 1724-ben a királyi táblához (496–497. fol.); 1703-ban Jászberénybe küldött levelek a puszták bérléséről (504–509. fol.).
- X. Band U. 164. A Jászkun Kerületekre vonatkozó birtokjogi viták a mágnásokkal. A Széchenyi-alapítvány ügyei és a kerületek átruházása a pesti invalidus házra. 1707–1731. (1–613. fol.); Kyau, Wust, Stein, Spaetgens és Hornstein jelentései a Széchenyi-alapítványról és a magyar mágnásokkal folytatott vitákról. 1707–1726. (1–305. fol.); A Jászkun Kerületekről a pesti invalidus ház javára történt lemondással kapcsolatos jelentések, levelek és egyéb iratok Kyau *landkomtur*tól, Nesselrode bécsi kamarai ispántól és Orczy főinspektortól 1730–1731. (307–556. fol.); Az átruházásra vonatkozó bankigazolások 1724–1731. (599–613. fol.).
- XI. Band U. 165. Kyau jelentései és Ferenc Lajos nagymester leiratai, utólagos elszámolás a Lovagrend Frank Rendtartományával 1709–1732. (1–690. fol.): Többnyire pénzügyekkel, pusztabérletekkel kapcsolatos iratok és táblázatos kimutatások. 1710-ben a nagymester mergentheimi adminisztrációja és a budai kamarai adminisztráció között a rebellis jászkunokról folyt a levelezés (425–426. fol.). A nagymester a levelek szerint váltakozva Mergentheimben, Bécsben vagy Breslauban [Wrocław] tartózkodott. 1721-ben Stein főistállómester és Späth főkancellár Bécsben, Orczy főinspektor Jászberényben lakott. Kyau *landkomtur* a Frank Rendtartomány *komtur*jaival is levelezett.

⁷ Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg (1664–1732), 1694–1732 között a Német Lovagrend nagymestere, Eleonora régens császárné öccse, I. Lipót király sógora

- XII. Band U. 166/1. Térképek a Jászkun Kerületekről 1720–1721. Kyau javaslata a Jászkun Kerületek elcsereléséről cseh uradalmak ellenében 1729. (1–349. fol.): A két térkép közül az egyik az Alföld középső és délkeleti részét ábrázolja a Jászkunsággal 1720-ban. Azonos az U. 156. dobozban lévő térképpel, de annál jobb állapotban van. A másik szelvény Johann Baptist Homann nürnbergi mester térképe Magyarországról és az osztrák tartományokról. Ez a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban is megtalálható.
- U. 166/2. A Jászkun Kerületekre vonatkozó töredék iratok 1466–1730. (Nincs összefűzve és leszámozva, kb. 500 fol.): Katonák beszállásolása, plébánosok és református lelkészek 1722-ben a jászkun településeken; A Német Lovagrend magyar vonatkozású levelezéséből töredékek.
- U. 166/3. Sári Szabó Sámuel országgyűlési követ által 1802-ben a lovagrendi levéltárból kikért összeírási táblázatok (1–8. fol.).
- XIII. Band A XIII., illetve 167. doboztól az iratokat már nem fűzték kötetekbe, és ezért fénymásolhatók. Sajnos általában foliószámmal sincsenek megjelölve, csupán időrend szerinti sorrendben követik egymást. Az egyes iratcsomók csak részben tartalmazzak tárgyi egységeket, többnyire formai jegyek alapján vagy csupán keletkezésük időpontja szerint rendezettek. Az iratok jelentős része a kötetekbe foglalt példányok másolata.
- U. 167/1. A Jászkun Kerületekre vonatkozó vegyes iratok 1702–1732: Számadások, katonák beszállásolása és ellátása, porció kivetése stb.
- U. 167/2. A lovagrendi katonaság ellátása fegyverrel, ruhával, élelemmel 1702–1729.
- U. 167/3. A Jászkun Kerületek közigazgatásával kapcsolatos iratok: Elszámolások, jelentések, levelezések 1702–1732.
- XIV. Band U. 168. „Jelentéktelen ügyiratok” a Jászkun Kerületekhez a XVIII. század első feléből (a fondjegyzékben olvasható cím szerint): Reinach provizor jelentése a rebellió (Rákóczi-szabadságharc) jászkunsági terjedéséről 1703. augusztus 28.; Puszták árendálása, katonák beszállásolása és nagy mennyiségű számadás; A jászkunok panasza 1713–1714-ben Reiswegh Ehrenfeld lovagrendi provizor ellen. Megjegyzés: A fondjegyzékben feltüntetett címmel ellentétben az iratcsomó számos fontos adatot tartalmaz,

pl. helységenkénti részletes kimutatást a kerületekben állomásozó katonaságról 1712-ből.

XV. Band

U. 169/1. „Régebbi ügyiratok”, köztük egy káptalani hiteleshelyi meghatalmazás 1577-ből Neckarsulmból. Ez utóbbi jelenleg a DOZA oklevélgyűjteményében található. Az iratcsomóban nincs jászkun vonatkozású anyag (Leszámozva: 1–131. fol.).

U. 169/2. Oklevélmásolatok és különböző levelek kivonatai 1701–1711: Többségük 1701–1703-ban keletkezett, csupán négy számadás származik 1711-ből.

U. 169/3. „Régebbi ügyek”, részben eredeti levelek a XVI. század második feléből. Nem jászkunsági vonatkozásúak.

U. 169/4. Élelem, liszt és zab biztosítása a török ellen harcoló lovagrendi katonaság számára 1685-ben.

U. 169/5. Különböző ügyiratok a Jászkun Kerületek történetéhez a XVIII. század első feléből (rendezetlen, de leszámozott anyag): Kyau jelentést tesz a császárnak 1720-ban a jászkunok tiltakozásáról a terhek ellen (275–281. fol.); Herberstein generális levele Szegedről 1722. május 7. (320. fol.); Erdődy Gábor egri püspök levele 1720. július 18. (332–335. fol.), Kyau *landkomtur* jelentései a Lovagrendi Tanácshoz és Kamarához Dorozsma béreléséről (450–456. fol.); Panasz Kyau ellen és az ő jelentése a nádorhoz 1720-ban (535–546. fol.).

XVI. Band

U.170/1. Vegyes levelek 1702–1720. (évszámok szerint rendezve, helyenként folioszámmal ellátva): Lipót császár oklevelének másolata a Jászkunság eladásáról 1702. március 22. (10 oldal); II. Rákóczi Ferenc levele Eszterházy Pál nádorhoz Tokajból 1708. február 28.; Illésházy Miklós levele Pozsonyból 1709. május 11-én a jászkunsági királyi javakkal kapcsolatosan; 50 pontból álló történeti fejtegetés 46 pontos kiegészítéssel a Német Lovagrend jogairól és a jászkunsági viszonyokról Hunyadi László kancelláriai titkár aláírásával, Bécs, 1709. május 28. (17–32. fol.); Kyau levele a Jászkun Kerületek visszaszerzéséről, Bécs, 1710. június 22.; Az 1715. évi 29. *articulus* a Jászkun Kerületekről; Kyau felterjesztése a dorozsmai adóbehajtás nehézségeiről és a helyi zavargásokról 1723-ból.

U. 170/2. Vegyes iratok: Másolatok 1708-ból a Német Lovagrend történeti jogairól. Jelentés Starhemberg generális leveléről a mergentheimi adminisztrációnak 1709.; listák az országgyűlésre

meghívottakról, év nélkül; levelezés különböző egyházi hatóságokkal.

U. 170/3. Levelek és azokra küldött válaszok másolatai (rendezetlen): Stein báró leveli Pozsonyból; Karcag és Püspökladány határvitája, év nélkül; Kyau elszámolása 1710–1711-ből; a járszági plébániákkal és az egyházi élet újjászervezésével kapcsolatos iratok.

XVII. Band U. 171. Cseretárgyalások Zinzendorf gróffal a karlswaldi uradalommal kapcsolatosan (bekötve) 1729–1730.: Részletes leírás Kyau aláírásával a karlswaldi uradalomról; Adatok a községekről és városokról, az uradalom iparáról, kereskedelméről, malmairól, a robotról és az adózásról 1730-ból.

XVIII. Band U. 172/1. Az 1715. évi országgyűlés törvényei (134 oldalas nyomtatott szöveg füzetbe kötve.).

U. 172/2. A Jászkun Kerületek megszerzése és átengedése 1702-ben; Iratmásolatok a karlswaldi uradalomért folytatott tárgyalásokhoz 1729–1730.

U. 172/3. A csehországi Zinzendorf-féle uradalomnak (Karlswald) folyamatban lévő és meghiúsult elcserélése 1731.

U. 172/4. A Jászkun Kerületek adásvételi okmánya 1702. (A vételár egyik felét Kollonich Lipót bíboros, a másik felét a Német Lovagrend Frank Rendtartománya átvállalta.); Tárgyalások Bród és Eszék átengedéséről a Lovagrend részére 1701.

U. 172/5. A Német Lovagrend mergentheimi főhatóságának és a Frank Rendtartománynak iratai a megvásárolandó Jászkun Kerületekről, továbbá Bród és Eszék végvárai átvételéről 1702.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BERLÁSZ

1937 BERLÁSZ Jenő: *A Német Lovagrend bécsi levéltára. „Ungarn”-csoport.* In: *Levéltári Közlemények*, 1937. 74–83.

CSEH

1995a CSEH Géza: *A Jászság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban.* In: *Zounek* 10. Szolnok, 1995. 213–232. (*A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*)

1995b CSEH Géza: *A Jászkunság és Külső-Szolnok megye leírása. (1782–1785).* Szolnok, 1995. (*Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei I.*)

2002 CSEH Géza: *A Nagykunság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban.* In: *Zounek* 17. (2002) 195–220. (*A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*)

ILLÉSSY

1900 ILLÉSSY János: *A Jászkun Kerületek visszaállítása 1745-ben.* In: *Századok* 34 (1900) 247–249.

1902 ILLÉSSY János: *Törekvések a Német Lovagrend meghonosítására Magyarországon.* In: *Századok* 36 (1902) 233–248.

1905 ILLÉSSY János: *A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek.* In: *Századok* 39 (1905) 25–38., 139–157.

KAPOSVÁRI

1986 KAPOSVÁRI Gyula: *A Német Lovagrend jászkun vonatkozású levéltári fondjai.* In: *Zounek* 1. (1986) 257–277. (*A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*)